

Renata Marciniak-Firadza

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0001-6301-8820>

Elżbieta Maria Umińska-Tytoń — w kręgu imienia i nazwiska Jubilatki

Każdy z nas jest w większym lub mniejszym stopniu wpisany w sieć onomastyczną, a niezbywalnymi elementami onomastycznymi, służącymi do identyfikacji osoby, jest jej imię, nazwisko, ale też są nimi imiona rodziców czy miejsce urodzenia (Makarski 2020).

Celem artykułu jest przede wszystkim przedstawienie etymologii imion i nazwisk Jubilatki, a także sposobu funkcjonowania tych onimów zarówno w ujęciu historycznym, jak i współcześnie.

Materiał źródłowy został wyekscerpowany ze słowników języka polskiego: etymologicznych, ogólnych (tj. objaśniających: historycznych i współczesnych), gwarowych, frazeologicznych i onomastycznych.

We współczesnym języku polskim pełna nazwa osobowa składa się z imienia, wybieranego przez rodziców lub opiekunów, nadanego dziecku niedługo po jego urodzeniu specjalnym aktem podczas obrzędu chrztu lub też w urzędzie stanu cywilnego, oraz nazwiska, dziedziczonego zwykle po ojcu, rzadziej po matce lub po osobie adoptującej dziecko (Malec 1996: 3). Kobieta może też w momencie zawarcia związku małżeńskiego przyjąć nazwisko od mężowskie lub dodać je do swojego rodowego nazwiska.

Imię, towarzyszące człowiekowi od wieków, historycznie rzecz biorąc, było pierwszym, i do pewnego czasu jedynym, elementem identyfikującym. Imię stanowi ważny fakt kulturowy i językowy. Jego dobór oraz użycie w określonych sytuacjach komunikacyjnych są uzależnione od obyczaju,

świadczą o znajomości lub braku znajomości zasad dobrego wychowania, są elementem szeroko pojętej etykiety językowej (Umińska-Tytoń 2001: 86).

„Cechą swoistą imion — podkreśla Maria Malec — jest ich symbolika ze stałymi i zmiennymi jej elementami. Stałość przejawia się w przeświadczeniu, że imię reprezentuje osobę nim nazwaną i jest w pewien sposób związane z jej losem, zmienne są poglądy na temat sposobu jej reprezentacji i wpływu imienia na dzieje i osobowość jej nosiciela” (Malec 1996: 29).

Jubilatka nosi imię, które ma swoje źródło w Nowym Testamencie i występowało już w średniowieczu jako imię chrześcijańskie (Malec 1996: 19).

Elżbieta to imię żeńskie, z grupy imion teoforycznych z elementem *-el* ‘Bóg’, wywodzące się od hebrajskiego ‘Eliśbea’, co tłumaczy się jako ‘Bóg moją przysięgą’, ‘mój Bóg jest doskonałością’ lub ‘poświęcona Bogu’. Imię to do Europy przyszło wraz z chrześcijaństwem i musiało być popularne już w średniowieczu, gdyż mamy liczne zapisy od XII wieku. Najstarsze są formy niespolszczone lub spolszczone słabo: *Helisabeth* (forma łacińska, 1198), *Elisabeth* (forma łacińska, 1222), *Elsebeth* (forma niemiecka, 1307), podobne zapisy występują jeszcze w XV wieku. Zapisy świadczące o przyswajaniu imienia pojawiają się mniej więcej wiek później, np. *Alźbieta* (XIII–XIV), *Elizabeta* (1357), *Elźbieta* (1393), *Helźbiejta* (1427), *Elźbiejta* (1441), *Helźbieta* (1457), *Helizabeta* (1461), *Aliżabeta* (1469). Zapisano też w średniowieczu sporo form skróconych i zdrobniałych, np. *Bieta* (1392), *Elka* (1319), *Halźka* (1387, dziś *Halszka*), *Żbieta* (1392) (Fros, Sowa 1995; Grzenia 2002).

Słownik staropolskich imion osobowych imię to w formie spolszczonej *Elżbieta* notuje z roku 1393, por. *Elźbieta*: Contra Elizabeth Krzestkofska ... Jako Gnewomir saszwal Elsbethø przed trzema laty 1393 RWlkp I 172 (SSNO).

Na świecie czci się ponad 20 świętych o tym imieniu. Najbardziej znana jest św. *Elżbieta* — matka Jana Chrzciciela (Łk, 1,5–22, 39–56). Dobrze znana jest także *Elżbieta* z *Turyngii*,

zwana też *Węgierską* (1207–31), która dla chrześcijan była wzorem poświęcenia i miłosierdzia; od jej imienia pochodzi wyraz *elżbietanki* — potoczne określenie kilku żeńskich zgromadzeń zakonnych (Grzenia 2002).

Imię to jest od średniowiecza bardzo popularne w rodach panujących w Europie, nosiły je m.in. cesarzowe rosyjskie i austriackie, królowe angielskie — *Elżbieta I* (1533–1603) i *Elżbieta II* (1926–2022), a także *Elżbieta* zwana *Bośniaczką* (ok. 1340–87), królowa węgierska i polska, żona Ludwika Węgierskiego, matka Jadwigi — późniejszej królowej. Imię to chętnie nadawali swoim córkom książęta i królowie Polski, m.in. Henryk Pobożny, Mieszko Stary, Władysław Łokietek, Kazimierz Wielki; Kazimierz Jagiellończyk imię to nadał swoim córkom trzy razy; imiona *Elżbieta Bonifacja* nosiła zmarła kilka tygodni po narodzeniu córka królowej Jadwigi. Żony *Elżbiety*, prócz Ludwika Węgierskiego, mieli Wacław II (*Elżbieta Ryksa*, 1288–1335), Władysław Jagiełło (*Elżbieta Granowska*, trzecia żona króla, ok. 1372–1420), Kazimierz Jagiellończyk (*Elżbieta Rakuszanka*, zwana „matką Jagiellonów”, 1436–1505) i Zygmunt II August (*Elżbieta Habsburżanka*, 1526–45). Ponadto wymienić trzeba poetkę *Elżbietę Drużbacką* (ok. 1695–1765) (Grzenia 2002).

Imię to najbardziej popularne było w latach 50. i 60. XX wieku (Grzenia 2002).

Imię *Elżbieta* jest, według materiału historycznego przytoczonego przez Jana Bystronia, jednym z pięciu najpopularniejszych imion występujących w spisach w latach 1390 (5. miejsce), 1508 (3. miejsce), 1580 (5. miejsce), 1676 (5. miejsce) (Umińska-Tytoń 1987: 65). W roku 1920 imię *Elżbieta* znalazło się na 49. miejscu w Łodzi, jeśli chodzi o popularność (Umińska-Tytoń 1987: 83). W 1938 roku w Łodzi imię to znalazło się na czternastym miejscu wśród najpopularniejszych piętnastu imion, a w 1960 roku — na czwartym, by w 1979 roku spaść na dwudziestą piątą pozycję (Umińska-Tytoń 1987: 66, 81, 82).

W 2020 roku imię *Elżbieta* nosiło 430 898 kobiet, co dawało 9. miejsce w rankingu występowania nazw żeńskich. W 2021 roku było 425 218 kobiet o tym imieniu. W 2021

roku zarejestrowano 170 dziewczynek noszących miano *Elżbieta*, co daje 101. miejsce w rankingu najczęściej nadawanych imion żeńskich. To o 32 mniej niż w 2020 roku, kiedy to imię nadano 202 razy¹.

Imię *Elżbieta* ma swoje odpowiedniki w innych językach, por. łac. *Elisabeth, Elisabetha*, ang. *Elizabeth, Lisabeth, Lizabeth, Betsy*, biał. *Al'žbeta, Lisaveta, Liza*, bułg. *Elizaveta, Lisaveta*, czes. *Alžbeta*, duńsk. *Elisabeth, Elsebe, Elsebet, Elly, Lisbet*, estoń. *Elsbet, Eliisabet, Liis*, fińsk. *Liisa, Eliisa, Elisabet, Lisbet*, franc. *Elisabeth, Isabelle*, hiszp. *Isabel*, holend. *Elisabeth, Elisabetha, Elizabeth, Lisabetha, Lizabeth*, lit. *Elżbieta, Elzbieta, Alžbieta, Alzbieta*, łot. *Elizabeta, Elizabete, Lizbete*, dolnołuż. *Halžbjeta, Hylžbjeta*, górnołuż. *Hilžbjeta*, maced. *Elisaveta*, niem. *Elisabeth, Elsbeth, Lisabeth*, norwes. *Elisabet, Elsebeth, Lisbeth, Bette, Else*, nowogr. *Elisaveth*, portug. *Isabel, Izabel*, ros. *Al'žbeta, Elizaveta*, rumuń. *Elisabeta, Elisaveta*, serb. *Jelisaveta, Saveta*, chorw. *Elizabeta, serbskochorw. Jela, Jelena*, słowac. *Alžbeta*, słoweń. *Elizabeta, Liza*, szwedz. *Elisabet, Elsebeth*, ukr. *Jelyzaveta, Lysaveta*, węg. *Erzsébet*, wł. *Elisabetta, Isabetta, Betta* (Słownik imion 1991; Grzenia 2002).

Od imienia *Elżbieta* utworzonych zostało wiele form pochodnych, spieszczonych², por. formy dawne: *Alż-ka* (= *Alżbieta*), *Elż-ka* (= *Elisabeth*), *Elż-una*, *Elż-yna*, *Halż-ka*, *Helż-ka* (= *Elisabeth*), *Hylż-ka*, *El-cz+ka*, *El-ka*, *Żbieta* (= *Elisabeth*), *Żbiejta*, *Bieta* (= *Elisabeth*), *Biet-ka*, *Biejta* (por. też *Biejata*), *Elze* (por. niem. *El(i)se: Elisabeth*, Lin II 185), *Liza* (por. niem. *Liese: Elisabeth*, Lin II 185) (SEMSNO); formy współczesne: *Ela*, *Elka*, *Elżka*, *Elżbietka*, *Elunia*, *Eluchna*, *Elżunia*, *Elżunieczka*, *Elusia*, *Elutka*, *Elcia*, *Elik*, *Elicha*, *Eluńcia*, *Eluta*, *Elza*, *Eliza*,

¹ Dane pochodzące ze stron Ministerstwa Cyfryzacji (MC).

² Wszystkie nieoficjalne formy imion są zazwyczaj w literaturze wyliczane pod zbiorczą nazwą „zdrobnienia” (np. Bubak 1993) lub spieszczzenia, „hipocoristica” (np. Wróbel 1973), rzadziej „formy pochodne od imion chrzestnych” (por. Umińska-Tytoń 1986). Część z tych imion utraciło charakter spieszceń i stało się albo uczuciowo neutralne, albo wręcz należy do form zgrubiałych. Maria Malec rezerwuje dla takich właśnie form termin „formalne hipokorystyki” (Malec 2001: 68).

*Liza, Liku, Bieta, Bietka, Halżka, Halszka, Hala, Halka*³, *Żbieta, Żunia, Żunieczka* (Umińska-Tytoń 1984; 1986; Fros, Sowa 1995; Grzenia 2002).

„Głównym sposobem funkcjonowania imienia w jego rozmaitych słowotwórczych i stylistycznych odmianach jest — jak pisze Elżbieta Umińska-Tytoń — konkretny, żywy akt mowy. W nim przede wszystkim realizuje się funkcja impresywno-ekspresywna form spieszczonych” (Umińska-Tytoń 1984: 109).

Z jednej strony obserwuje się daleko idącą dowolność w słowotwórstwie imion, charakteryzujących się wielką różnorodnością i bogactwem form, a z drugiej wskazuje się na istnienie w języku reguł gramatycznych, które rządzą procesami hipokorystyzacji imion (Umińska-Tytoń 1986: 87).

Wiele form pochodnych od chrzestnego imienia *Elżbieta* omawia w swoich publikacjach Jubilatka.

Formy pochodne tworzone od jednego imienia metrykalnego mogą opierać się na różnorodnych pniach: *Elżbieta: Elżbiet-ka, El-ka, Elż-unia, Biet-ka* itd. Elementem różnicującym między sobą poszczególne derywaty apelatywne pochodzące od tego samego wyrazu podstawowego są formanty. W przypadku imion pochodnych poszczególne formy imienne różnicują z jednej strony różnorodne formanty: *El-ka, El-unia, El-a, El-uchna* itd., z drugiej zaś w rozmaity sposób tworzone pnie: *Elżbiet-ka* (pień powstały na podstawie fragmentu imienia podstawowego), *El-ka* (pień powstały na podstawie tematu imienia podstawowego), *Elżun-ka* (pień powstały na podstawie tematu imienia pochodnego) (Umińska-Tytoń 1984: 117).

W zakresie konstruowania pierwiastków hipokorystycznych⁴ da się wyodrębnić pewne prawidłowości. I tak pierwiastek hipokorystyczny może powstać z: a) początkowej części imienia metrykalnego: *El-ka*; b) środkowej lub końcowej części

³ Od imienia tego (w formie góralskiej *Hala, Halka*) pochodzi nazwisko *Halczyn* (Fros, Sowa 1995).

⁴ Za J. Kuryłowiczem, pierwiastkiem hipokorystycznym jest ta część imienia, która powstaje w wyniku odcięcia fragmentu imienia podstawowego w połączeniu z ewentualną dalszą deformacją fonologiczną (1968).

imienia metrykalnego: *Biet-ka*; c) różnych fragmentów imienia odpowiednio skomponowanych: *Lod-ka* (Umińska-Tytoń 1984: 118).

Bardzo często pierwszą głoską podlegającą zanikowi jest samogłoska: *Liku* (voc. = nom.) ← *Elik* ← *Elżbieta* (Umińska-Tytoń 1986: 91) lub zanikowi ulega pierwsza sylaba: *Żunia* ← *Elżunia* ← *Elżbieta*, *Żunieczka* ← *Elżunieczka* ← *Elżbieta* (Umińska-Tytoń 1986: 92).

Dość rzadko w charakterze podstawy derywacyjnej występują imiona zakończone sufiksem *-cio*, *-cia*: *Elć-* (: *Elżbieta*) (Umińska-Tytoń 1984: 128).

Mamy też w formach hipokorystycznych przyrostki złożone potrójne: *Elż-unieczka* (: *Elżbieta*): *-uń-ecz-ka* (Umińska-Tytoń 1984: 129, 133). Celem tego złożonego przyrostka jest wzmocnienie zabarwienia uczuciowego i odświeżenie zacierającej się w trakcie częstego używania wartości ekspresywnej (Umińska-Tytoń 1984: 133).

Funkcję ekspresywną w tworzeniu imion pełnią też przykładowo sufiksy: *-uńcia*: *Eluńcia*, *-icha/-ycha*: *Elicha* (Umińska-Tytoń 1984: 134). Formy imion tak utworzone funkcjonują głównie w kręgu rodzinnym, a w każdym razie stąd biorą swój początek (Umińska-Tytoń 1984: 135).

Łódzką formą jest forma *Eluta*, utworzona z pomocą archaicznego sufiksu *-uta* (Umińska-Tytoń 1984: 136, 138).

Gotowym spieszczeniem urobionym na gruncie języka angielskiego, a zanotowanym w środowisku łódzkiej młodzieży jest forma: *Betsy/Eliza*: *Elżbieta* (Umińska-Tytoń 1986: 108–109).

Obok przenoszenia na grunt języka polskiego gotowych obcych form bądź to imion podstawowych, bądź pochodnych wykorzystuje się pewne elementy obce dla stworzenia form „pseudoobcych”, a przynajmniej obcobrzmiących. Jednym z takich zabiegów jest derywowanie imion za pomocą polskich przyrostków tworzących popularne formacje w języku polskim od podstaw zapożyczonych: *Elizabet-a* (por. ang. *Elizabeth*). Opisany sposób tworzenia form pochodnych polega na spolszczeniu form obcych (Umińska-Tytoń 1986: 109).

Imię *Elżbieta* zachowało się w dwu utrwalonych w tradycji przysłowiach, por. *Na świętą Elżbietę bywa śniegu nad piętę; Na Elżbiety (18 VI) kiedy leje, złe latu robi nadzieje* (NKP). Oba te przysłowia można zaliczyć do tzw. przysłów pogodowych⁵, związanych z kalendarzowym dniem *Elżbiety*.

Drugie imię Jubilatki, nadane jej przez rodziców, *Maria*, pochodzi z języka hebrajskiego, w którym miało postać *Mirjam*, ale jego forma ustaliła się za pośrednictwem greki. Ze względu na to, iż chodzi o imię Matki Boskiej, do dziś przeprowadzono ponad 80 prób wyjaśnienia jego początków, niestety ciągle etymologia tego imienia nie jest pewna i objaśniona wystarczająco (Grzenia 2002).

Najprawdopodobniej etymologicznie imię *Maria* wiąże się z akadyjskim słowem *marjam* ‘napawa radością’ — w greckiej wersji Nowego Testamentu występuje właśnie forma *Mariám* (Grzenia 2002).

Bibliści przyjmują na ogół, że pierwotne znaczenie imienia *Maria* związane jest z hebrajskimi wyrazami *mirjam*, *marjam*, które wywodzą się z wyrazu *mārā* ‘być przekornym’ albo ‘być tłustym’, co we wtórnym znaczeniu mogło być równoznaczne z ‘być pięknym, wspaniałym’. Oba te tłumaczenia wzbudzają poważne zastrzeżenia, gdyż trudno sobie wyobrazić, by dziewczynie nadano imię charakteryzujące ją jako osobę przekorną, natomiast wyraz *mārā* w drugim znaczeniu był używany tylko w odniesieniu do zwierząt (Grzenia 2002; por. też Fros, Sowa 1995; SEMSNO).

Inni wywodzą je z egipskiego *meri-jam* i tłumaczą: ‘ukochana przez Jahwe, ukochana przez Boga lub miłująca Boga’. Według Hieronima imię to znaczy ‘pani’ (Fros, Sowa 1995).

Wedle nowszej interpretacji *Marjam* to dawne imię kananejskie, które prawdopodobnie zawiera pierwiastek znaczeniowy identyczny, jak w wyrazie *rawah* ‘pić, poić obficie’, *Marwiah* znaczyłoby ‘niewiasta, która daje pić, która poi obficie’. Następnie *Marwiah* miałoby przejść w *Marijah*, *Marijam*

---

⁵ Klasyfikacji semantycznej przysłów w całym tekście artykułu dokonałam za Iwoną Steczko (2015).

(zakończenie *-am* tworzyło imiona zdrobniałe), a na końcu w *Marjam*. Można też *rawah* rozumieć przenośnie ‘poić, napawać radością’, co prowadzi do następującej konkluzji: imię *Marjam* oznaczało pierwotnie ‘dziecko (dziewczynkę), którego (której) narodzenie napawa rodziców radością’ (Grzenia 2002).

W Nowym Testamencie imię to nosiła Matka Boża oraz pięć innych osób: *Maria* — siostra Marty i Łazarza, *Maria Magdalena*, *Maria*, żona Kleofasa, *Maria*, matka Marka Ewangelisty, *Maria*, którą Paweł pozdrawia w liście do Rzymian (Grzenia 2002).

Święte i błogosławione, które nosiły to imię, są szczególnie liczne. Martyrologium rzymskie, którego wspomnienia w przeważającej mierze dotyczą świętych czasów starożytnych i wczesnego średniowiecza, wymienia trzynaście *Marii*, ale *Bibliotheca Sanctorum*, omawiająca, o ile to możliwe, wszystkie *Marie* czczone w jakimkolwiek czasie, mówi o blisko dziewięćdziesięciu. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje Najświętsza Maria Panna, Matka Boża (Fros, Sowa 1985).

W źródłach polskich od roku 1167 pojawiają się zapisy: *Maryja* (imię takie nosiła druga żona Bolesława IV Kędzierzawego), *Maria* oraz zdrobnienia: *Marusza* (1469), *Masza* (forma wschodniosłowiańska, 1497) (Grzenia 2002), por. *Maryjafem*: *Venerabilis coninux secunda ducis Boleslai* nomine *Maria* 1167 MPP VIII w. 4; *Post nobilem Maria alias Maruscha, filiam generosi Demetry de Pohorzelcze* 1469 AGZ XII 3386; *Bona Mariae alias Maszya, consortis Lucae, civis Drohobicensis in Porzeczce et Zaschkowicze in districtu Grodecensi* 1497 Matr II 1036 (SSNO).

Imię *Maria* w Polsce bardzo długo nie było nadawane jako imię chrzestne ze względu na szczególną cześć okazywaną Matce Boskiej. W XV wieku kronikarz Jan Długosz stwierdza: „nie godzi się żadnej niewieście [...] przybierać imienia *Maria*, które samej tylko Przenajchwalebniejszej Pani naszej służyć powinno”. W Polsce średniowiecznej używano jednak imion pochodzących od imienia *Maria*, np. *Marianna*, *Maryna* itp. (Grzenia 2002).

Imienia tego zaczęto używać jako chrzestnego dopiero za sprawą reformacji, początkowo głównie w środowisku protestantów; katolicy natomiast zaaprobowali to imię jako chrzestne dopiero od połowy XVIII wieku, choć król Władysław IV nazwał tak swą córkę już w 1. połowie XVII wieku. Na zwyczaj polski oddział też zapewne wpływ obcy, imię to nosiły bowiem królowe polskie wywodzące się z rodów francuskich: *Maria Ludwika* i *Maria Kazimiera* (*Marysienka*). Jednak jeszcze w XIX wieku pojawiały się głosy oburzenia na nadużywanie imienia *Maria*. Inne świadectwa z tego czasu pozwalają sądzić, że imię *Maria* jako imię chrzestne uchodziło za niezwykle i pretensjonalne jeszcze około połowy XIX wieku. Zmieniło się to jednak dość szybko, bo okres wielkiej popularności imienia *Maria* rozpoczyna się właśnie w 2. połowie XIX wieku (Grzenia 2002).

Jeśli chodzi o popularność tego imienia współcześnie, to w 2020 roku nosiło je 612 311 kobiet, a w 2021 roku 601 725 kobiet. Daje to 3. miejsce w rankingu występowania nazw żeńskich. W 2021 roku zarejestrowano 4 206 dziewczynek noszących miano *Maria*, co daje 11. miejsce w rankingu najczęściej nadawanych imion żeńskich. To o 444 mniej niż w 2020 roku, kiedy to imię nadano 4 650 razy⁶.

Imię *Maria* ma swoje odpowiedniki w innych językach, por. łac. *Maria*, ang. *Mary*, biał. *Maryja*, *Mar’ja*, *Marylja*, *Marysja*, bułg. *Marija*, *Mara*, *Marika*, czes. *Maria*, *Marie*, duńsk. *Maria*, *Marie*, fińsk. *Maija*, *Maaria*, franc. *Marie*, hiszp. *Maria*, holend. *Maria*, *Marie*, lit. *Marija*, *Mare*, *Maria*, maced. *Marija*, *Mara*, *Marika*, *Marjora*, *Meri*, niem. *Maria*, *Marie*, norwes. *Maria*, *Marie*, *Mari*, *Maren*, portug. *Maria*, ros. *Marija*, *Meri*, rumuń. *Maria*, *Mărioara*, serbskochorw. *Marija*, *Mara*, *Marica*, *Mica*, słowac. *Mária*, słoweń. *Marija*, *Manica*, *Marička*, *Marika*, *Marja*, *Micika*, *Mimi*, szwedz. *Maria*, *Marie*, ukr. *Marija*, *Mar’ja*, węg. *Mária*, *Marica*, wł. *Maria* (Słownik imion 1991; Grzenia 2002).

Dziś obok formy oficjalnej imienia *Maria* używa się form spieszonych: *Marysia*, *Marylka*, *Mania*, *Mańka*, *Maryśka*, *Mery* (w środowisku studenckim), *Marycha* (Fros, Sowa 1995),

⁶ Por. przypis 1.

ale też *Marysieńka*, *Maryś*, *Marysiecza*, *Marysiątko*, *Marysiulka*, *Marychna*, *Maryjka*, *Maryna*, *Marynia*, *Maryla*⁷, *Maniusia*, *Maja*, *Majka*, *Majeczka* (Przybylska 2017), a nawet *Rysia* (Bubak 1993) czy wspomnianych przez samą Jubilatkę form *Mycha* (od *Marycha*) i *Mynia* (od *Marynia*) (Umińska-Tytoń 1986).

Imię *Maria* zachowało się w pochodzących ze źródeł ludowych i utrwalonych w tradycji ustnej przysłowiach i wyrażeniach przysłowiowych. W opracowanej pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego *Nowej księdze przysłów i wyrazów przysłowiowych polskich* odnotowano czternaście jednostek paremiologicznych odnoszących się do imienia *Maria* (też w różnych formach pochodnych), którego posiadaczkami są dziewczyny/kobiety oraz dwadzieścia siedem jednostek paremiologicznych⁸ odnoszących się do imienia *Maria* jako imienia Matki Boskiej. W pierwszej grupie najstarsze przysłowia notowane są w źródłach w 1851 roku, por. *Jaś Maryni buty kupił i odebrał, jak się upił*; *Każda Maryna może mieć syna* (NKP). Zarówno powyższe dwa przysłowia, jak i pozostałe należą do przysłów, w których imię *Maria*, *Marysia*, *Maryna* itd. uosabia przeciętną (wiejską) dziewczynę/kobietę, por. *Ani grali, ani bębnili, a Marysię oczepili* (przysłowie odnosi się do uwiedzonej dziewczyny, wobec której nie obowiązywał zwyczajowy rytuał weselny); *Jak nie ma panny Marianny, dobra i Maryśka*; *Ksiądz Marynie buty kupił, odebrał ji, jak się upił*; *Już nierychło, Marychno, po śmierci wędrować 'po śmierci nie czas wędrować'*; *Każda Maryna może mieć syna*; *Mania to pół człowieka, a pół drania / Mania, pół drania*; *Marysia strojnisia*; *Marianna, wraz panna*; *Maryna, trzymaj się kapłura*; *Maryśko, pomagajże, fryśko 'szybko'*; *Nie ma nad rybę lininę, nad mięso świninę, nad jagodę śliwkę, nad Marysię dziewczę*; *Z Marynami się smyko, a do roboty ani rusz*; *Zebrały się dwie Marysie: baju, baju obie*; *Zebrały się dwie Marysie* (o plotkarkach) (NKP).

Wśród przysłów o Matce Boskiej, w których pojawia się imię *Maria*, *Maryja*, największą grupę stanowią te dotyczące zwyczajów związanych ze świętami Maryjnymi, por.: *Na Gromniczną*

⁷ Forma *Maryla* zdołała się już usamodzielnic i jest nadawana dzieciom oficjalnie jako odrębne imię, por. też *Maja* itd. (Malec 2001: 68).

⁸ Pod uwagę wzięto tylko przysłowia, w których pojawia się imię *Maria* (*Maryja*). Nie wliczano do tej liczby wariantów przysłów.

Marią (2 II) niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją; Na Oczyszczenie Marii Panny (2 II) zbliża się koniec sanny; Przed samą Marianną (2 II) pojedziemy w kulig sanna; Na Maryi Zwiastowanie (25 III) jaskółka ze snu powstanie; Na Zwiastowanie Panny Marii (25 III) już się próżne bydle w polu używi; Gdy w Maryji Panny pada Nawiedzenie (2 VII), len się nam urodzi też, gdzie są kamienie; Kiedy słońce w dzień Wniebowstąpienia Panny Marii (15 VIII) się świeci, tedy wino dobrze się rodzi; Gdy w pogodę do nieba Maria wstępuje (15 VIII), wino Węgrom obficie jesień obiecuje; W Wniebowzięcie Panny Marii (15 VIII) słońce jasne, będzie wino kwaśne; Marii Wniebowstąpienie (15 VIII) czyni reszty zboża plenie; Na Marii Wniebowzięcie (15 VIII) najprzedniejsze żęcie; Na Marii Wniebowzięcie (15 VIII) ostatnie już w polu żęcie; Do Marii Wniebowstąpienia (15 VIII) miej w stodole połowę mienia; Maria się rodzi (8 IX) — jaskółka odchodzi / Maryja się rodzi (8 IX), jaskółka odchodzi; W Panny Marii Narodzenie (8 IX) jaskółe rozłączenie / Panny Maryi Urodziny (8 IX), z jaskółkami rozłónczyni; Maryi Panny gdy nastalo Narodzenie (8 IX), jaskółki odlatują w cieplejsze przestrzenie; Na Marii cnej Narodzenie (8 IX) nie za prędkie, nie za późne sienie 'sianie'; Gdy się rodzi Marysia (8 IX), do siejby bierza się (NKP). Tu należy też włączyć przysłowia: Kto kocha Marię, ten pości wilię oraz Jak kto kocha Marię, nie pyta się o wilię / Nie pyta się o wilię, kto służy Pannie Marii / Kto kocha Maryję, nie pyta się o wilię / Kto kocha Marię, to się nie pyta o wilię / Kto kocha Maryję, nie pyta o wigilię / Kto kocha Maryję, pamięta wigilię / Kto kocha Marię, ten pomni wigilię / Kto kocha Marię, pamięta wilię 'kto kocha Maryję, powinien wiedzieć, jak obchodzić wigilię, tj. zachować post' (NKP).

Drugą grupę przysłów stanowią te, które określić można mianem pogodowych, związanych z kalendarzowymi dniami poświęconymi świętom kościelnym (np. Matce Boskiej Gromnicznej, Nawiedzeniu Matki Boskiej, Zwiastowaniu Najświętszej Maryi Panny; Matce Boskiej Zielnej, Matce Boskiej Siewnej), por.: Ile dni ciepłych przed Zwiastowaniem Panny Marii (25 III), tyle po Zwiastowaniu śniegiem i deszczem przeplatanych; Kiedy dzień Zwiastowania Panny Marii (25 III) piękny i jasny, pospolicie znaczy i dobry rok; W dzień Marii Nawiedzin (2 VII), gdy deszczyk porosi, czterdzieści dni podobnych po sobie przynosi; Nawiedzenie Panny Marii (2 VII) deszcz — niepogody wieszcz; Na

Narodzenie Panny Marii (8 IX) deszcz niepogodę wieści; W Narodzenie Panny Marii (8 IX) pogodnie, będzie tak cztery tygodnie / Gdy na Narodzenie Panny Maryi (8 IX) pogodnie, będzie tak przez cztery tygodnie (NKP).

Jedno zanotowane w *Nowej księdze przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich* przysłowie odnosi się do funkcji, roli, jaką pełni Maryja w życiu człowieka, por. *Dobrze służyć Marii, bo odziewa i karmi* (NKP).

Drugim po imieniu antroponimem, służącym do identyfikacji osoby, jest nazwisko, definiowane w *Słowniku języka polskiego* jako nazwa rodowa wspólna dla całej rodziny (SJP). Nazwisko dziedziczy się, zwykle po ojcu, rzadziej po matce lub po osobie adoptującej dziecko (Malec 1996: 3). Takie nazwisko (tj. *de domo*) określa się mianem nazwiska rodowego lub, w odniesieniu do kobiet, nazwiska panieńskiego.

Zgodnie z polskim prawodawstwem *nazwiskiem rodowym jest nazwisko zamieszczone w akcie urodzenia, a nazwiskiem jest nazwisko zamieszczone w akcie małżeństwa lub akcie zgonu* (Art. 29 ust. 1 Ustawy o aktach stanu cywilnego z 28 listopada 2014 r. (Dz.U. z 2021 r. poz. 709)). Nazwiskiem rodowym Jubilatki jest zatem nazwisko *Umińska*, zaś nazwiskiem — *Umińska-Tytoń*. Podwójne nazwisko Jubilatki wynika z przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, które zakładają, jako jedną z trzech opcji przy wyborze nazwiska po zawarciu związku małżeńskiego, połączenie swojego nazwiska z nazwiskiem drugiego małżonka (art. 25 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

Nazwisko panieńskie (rodowe) Jubilatki, *Umińska*, jest jednocześnie pierwszym członem nazwiska Jubilatki.

Nazwisko *Umińska* notują autorzy *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku*, por. *Umińska*, (*Umieńska*) fem.; SSNO: brak; AntrP: *Umińska* 1676; SNW: *Umieńska* (o); nom. sg. *Umińska* 1676, 1779; gen. sg. *Umińskiej* 1770; dat. sg. *Umieńskiej* 1781; acc. sg. *Umieńską* 1781: *Districtus Lublinensis et Urzendoviensis ... Bełzyce parochia ... Łubki ... nobilis Uminska* 1676 *ŻDz XV 4a*; *dworek Uminskiej* 1770 *ŻWar 501*. Józefa

Umińska, nieosiadła 1779 LuPozn266; Salomeę *Umieńską* 1781 Test 188; ... nadmieniam, iż jejmości pani Salomei *Umieńskiej*, córce mojej ... dałem złotych polskich 1000 ... 1781 ibid. 189 (Antroponimia Polski 2015).

Jest to nazwisko bardzo rzadkie od XVI do końca XVIII wieku, notowane głównie w Małopolsce, Wielkopolsce i na Mazowszu, por. *Umińska* XVII: Młp (Żdz XV); XVIII: Włkp (luPozn), Maz (ŻWar). (*Umieńska*) XVIII: Młp (Test) (Antroponimia Polski 2015).

Etymologię nazwiska *Umińska* wywodzą autorzy *Antroponimii Polski* od nazwiska męskiego *Umiński*, *Umieński* ze zmianą paradygmatu lub od nazw miejscowych *Umin*, *Umienin* (Antroponimia Polski 2015; por. też niżej etymologię nazwiska *Umiński*).

Męską postać tego nazwiska odnotowują słowniki historyczno-onomastyczne, por. *Unieński*, *Uniński*, *Hynieński* 1. *Unieński*: Test(is) ... Petrus Unenski 1396 Łęcz I 3890 (cf. ? Present(e) ... strenu(o) vir(o) Petro de Unene, gladifero Dobrinensi XV (1377) KW 1733); Hynkoni Unyensky 1493 Matr II 166 (cf. Ioannes Hynek de Vnyenyn (succamerarius Lanciencensis)) 1502 Matr III 483; Domini Stanislai Unyenski, canonici et officialis Lanciencensis 1498 AC II 878; Present(e) ... generos(o) ac nobil(i) ... Hynek Vnyenszky 1500 AGZ XV, MCXXXVII (cf. *infracap.* 3); Petrus Vnyenski alias Hinek 1502 (1500) Sng II 216. 2. *Uniński*: Philippus Uninski 1397 Lek I 2348; Cum Thomislao Unynsky ... Super Thomislao Unynczsky 1400 Lek II 2616 (cf. ? Cum Thomislao de Una 1390 Lek II 39; Thomislaus Vnanczsky 1407 Piek 1177); Nobilis Iohannes Vnynsky, factor in Iaworow 1498 AGZ XV 2714; Nobilis Iohannes Vnynsky ... nobili Iohanni Vnynsky 1498 AGZ XV 2715. 3. *Hynieński*: Dominum Stanislaum Hynek Hynyenszky 1498 AGZ XV 2639 (cf. Generosi <Sta>nislai Hynek de V<mye>nye, succamerarii Terre Lanciencensis ... generosis Stanislai Hynek de Hymyenyne, succamerarii Terre Lanciencensis 1494 AGZ XV 4632; ~ cf. *supra cap.* 1 (SSNO); *Umiński*, *Uniński*, *Umieński*, *Unieński* — SSNO: *Unieński* 1396, *Uniński* 1397; AntrP: *Unieński* 1509, *Umiński* 1632; SNW: *Umiński* (2212); nom. sg. *Umiński* 1632, 1730,

Unieński 1509; gen. sg. Umińskiego 1671, 1785, Umieńskiego 1765, Umiński (!) 1671, Uniński (!) 1576, Unieński (!) 1525; gen. lub acc. sg. Umińskiego 1671; dat. sg. Umińskiemu 1774; acc. sg. Umińskiego 1658; nom. pl. Umińs(z)c(z)y 1669; przez tegosz pana *Uminskiego* 1658 NByd 402; ksiądz *Umiński*, kanonik 1783 InPoznMG II 201, nr 206; ... od wielbnego jegomościa księdza *Umińskiego* 1785 InPoznMG II 221, nr 212. *Umiński* Samuel, podstoli sanocki 1632 ElektDun 242; *Umińscy* Jan, Woyciech (woj. inowrocławskie) 1669 ibid. 242; *Umiński* Jan ... *Umiński* Marcin (woj. brzesko-kujawskie) 1669 ibid.; *Umiński* Aleksander (woj. inowrocławskie) 1733 ibid.; *Umiński* Andrzej (woj. płockie) 1733 ibid.; *Umiński* Antoni, kasztelan krzywiński (woj. kaliskie) 1733 ibid.; *Umiński* Marcin z Żelaznego Umińska, kasztelan krzywiński (woj. poznańskie) 1733 ibid.; *Uminski* Michał, sędzia kruszwicki 1733 ibid.; *Uminski* Paweł (woj. podlaskie) 1733 ibid. Venerabilis dominus Stanislaus *Unyenski*, canonicus ecclesie collegiate Lanciciensis et reggae maiestatis notarius 1509 AC I 594, nr 2689; post mortem Stanisłai *Vnyenyški*, canonici Lanciciensis 1525 Matr IV/1, 281 nr 4777; Districtus Lanciciensis ... Unienye ... in parte Nicolai *Uninski* ... Joannis *Uminski* Hinek 1576 ŻDz XIII 76; generosis Joannis *Uminski*, exactoris palatinatus lunivladislaviensis 1671 ACByd 30; jegomości (gen.) pana Jana *Uminskiego*, poborce ... 20 podymnych województwa inwłocławskiego, powiatu bydgoskiego 1671 ibid. 33; Simon *Uminski* 1673 GórPow 234; Perrillustris reverendus dominus Josephus *Uminski*, praepositus collegiatae 1730 NKal 387; Miasteczko Bielsk wielmożnego jegomości pana Hieronima *Umienskiego*, kapitana wojsk saskich 1765 LuPłoc 113; plenipotentowi jegomości panu Andrzejowi *Umińskiemu* 1774 InDobrz 2; Generosus Ignatius *Uminski* de Platea Castrensi Calisiensi 1786 NKal 387 (Antroponimia Polski 2015).

To dość liczne w XVI do końca XVIII wieku nazwisko, notowane wówczas w Wielkopolsce, na Pomorzu, na Kresach i na Mazowszu, por. *Umiński* XVII: Włkp (ACByd, ElektDun, NByd), Pom (GórPow), Krpld (ElektDun); XVIII: Włkp (ElektDun, InDobrz, InPoznMG, NKal), Maz (ElektDun), Krpln (ElektDun). *Uniński* XVI: Włkp (Żdz XIII). *Umieński*

XVIII: Maz (LuPłoc). *Umieński* XVI: Włkp (AC I. Matr IV/1), nosili Umińscy h. Cholewa w Wielkopolsce i gdzie indziej; zajmowali wysokie stanowiska państwowe i kościelne, HNies; *Umieński* Andrzej h. Junosza 1572, *Umieński* Leniart h. Junosza 1572 PiekWH 38), op. cl (Antroponimia Polski 2015).

Onomaści etymologię nazwiska *Umiński* upatrują w nazwach miejscowych: *Umień* (w XV wieku Unienie, Unienin), konin., gm. Olszówka, *Unin* (*Unino* 1404, *Humino* 1539, *Umin* 1783), siedl., gm. Górzno, *Umienino*, płoc., gm. Bielsk NmPol(k), por. też *Umieński* NOdm. (Antroponimia Polski 2015; Rymut 2001).

Jak pokazuje zestawienie danych onomastycznych (tj. nazwiska i nazw miejscowych), geografia wyżej wymienionych toponimów (por. Wielkopolska, Mazowsze) częściowo zbieżna jest z geografiami nazwiska *Umiński* (por. Wielkopolska, Pomorze, Kresy, Mazowsze).

Współcześnie nazwisko *Umińska* jest bardzo rzadko spotykane. W grudniu 2017 roku jego występowanie odnotowano jedynie w kilku polskich województwach (3 z 16). Najwięcej osób mieszkało w województwie wielkopolskim (6 kobiet), poza tym w województwie kujawsko-pomorskim (3 kobiety) i śląskim (2 kobiety). Na początku 2021 roku nosiło je w Polsce 26 kobiet. Nazwisko to plasuje się na 1 927. / 2 924 miejscu wśród nazwisk żeńskich⁹.

Drugi człon nazwiska, *Tytoń*, wywodzi K. Rymut od apelatywu *tytoń* 'roślina, której liście po fermentacji służą jako używka': Tytoni-ak; Tyton-ik; Tytoni-uk; Tyton; Tytuń-cz+yk; Tytun-cz+yk; Titon; Titoni (Rymut 2001). W *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku* pod red. Aleksandry Cieślikowej brak nazwiska *Tytoń* (Antroponimia Polski 2015).

Apelatyw *tytoń*, będący podstawą drugiego członu nazwiska Jubilatki, notują zarówno słowniki historyczne języka polskiego, por.: *tytuń*, *tutuń*, *tiutuń*, *tiutiun* Turc. *tütün*. Czart. Mskr.; Boh. kurlawy tabak, kauřlawy tabak; Rag. duhaan, vulg. tutum; Slav. duhán; Ross. тютюнъ, рурительный табакъ,

⁹ Por. przypis 1.

папушный табакъ; der Blätter; Tytuń powszechnie do tabaki i kurzenia w lulkach zażywany. *Kluk. Rośl.* 3, 358. Palić tiutuń *Teat* 52 b, 63. Człowiek może zbytęcznie tutuń kurzyć, tabaki zażywać, tak że mu się od tego wstrzymać i odłożyć nie podobna. *Mon* 69, 176. Nie czuję wonności tutunia, który sultan Turecki ciągnie, niechby zaś pod nos zakurzył, wnet uczułym. *Boh. Dyab.* 39. Miły tiutiuniu, gdy ja twą parę widzę niknącą bez zwrotu, Wystawiam sobie prawdziwą miarę Życia mojego obrotu. *Zab.* 4, 504 (Linde 1859); *tytoń* a. *tytuń* 1. *tutuń* [*tutiun*, *tiutuń*] bot. (nicotiana) roś. z rodziny psiankowatych. Gatunki: t. chiński, Kanaster (n. chinensis), t. pomarszczony, Korbacz (n. rugosa), t. pospolity, zwyczajny. Bakun (n. rustica). t. tabaka, t. multański, Multan, Aprak, t. wirgiński (n. tabacum), t. turecki (n. asiatica). t. ukraiński (n. glutinosa). 2. zł. siano. Zgr. Tytonisko (SW 1919), por. też *tutuń* (SJP XVII; STr), *tytuń* (SWil), jak i słowniki współczesnego języka polskiego, por. np. *tytoń* z osmańskotureckiego *tütün*; 1. *botaniczny* ‘rodzaj roślin z rodziny psiankowatych (Solanaceae) liczący około 100 gatunków zamieszkujących głównie obszary tropikalne kontynentu amerykańskiego; pewne gatunki uprawia się jako ozdobne, inne jako użytkowe (ze względu na liście zawierające nikotynę); Nicotiana: Prywatyzacja wbrew czarnym wizjom wyszła na dobre rolnikom uprawiającym tytoń. Liście tytoniu suszy się, zależnie od odmiany i przeznaczenia, na słońcu, w suszarniach powietrznych i ogniowo-rurowych (ciepłym powietrzem) i ogniowo-płomieniowych (z wędzeniem). *Połączenia*: ○ Plantatorzy tytoniu. ○ Uprawiać tytoń. ◇ Tytoń bakun ‘jednoroczna roślina z tego rodzaju, która pochodzi prawdopodobnie z Ameryki Południowej (z rejonu Andów), gdzie była uprawiana i użytkowana przez Indian na długo przed odkryciem Ameryki; osiąga wysokość do 1 m., ma kwiaty zielonkawożółte oraz grube, skórzaste jajowate liście zawierające 1,4–10% nikotyny i 4,5–14% kwasu cytrynowego; bakun, machorka; Nicotiana rustica’. ◇ Tytoń indiański ‘jednoroczna roślina z rodziny lobeliowatych (Lobeliaceae) pochodząca z Ameryki Północnej, o łodydze wysokiej do 60 cm, niebieskawych lub białawych kwiatach i drobnych,

jajowatych, ząbkowanych liściach; ma właściwości lecznicze, gdyż zawiera alkaloid lobelinę; stary lek Indian; stroiczka rozdęta; *Lobelia inflata*. ♦ Tytoń leśny 'odmiana tytoniu pochodząca z Andów Argentyńskich, bylina lub półkrzew o łodydze wysokości do 150 cm, wonnych kwiatach i szeroko owalnych liściach; ozdobna roślina rabatowa, w Polsce uprawiana; *Nicotiana glauca*'. ♦ Tytoń szlachetny 'mieszancek gatunków tytoniu, od najdawniejszych czasów uprawiany przez Indian, do Europy sprowadzony w XVI w.; w Polsce uprawiany na dużych obszarach; roślina roczna o łodydze wysokiej do 2–3 m. i wonnych kwiatach; trująca i lecznicza oraz powszechnie znana narkotyczna roślina używkowa (we wszystkich organach zawiera trujący alkaloid nikotynę); po odpowiedniej przeróbce używana do żucia, wdychania (tabaka), palona w fajkach, papierosach i cygarach; *Nicotiana glauca*'. ♦ Tytoń modyfikowany genetycznie / Tytoń transgeniczny 'odmiana tytoniu oporna na herbicydy i owady'. 2. 'produkt z odpowiednio przerobionych liści niektórych gatunków tej rośliny (np. machorki, tytoniu szlachetnego) stosowany do produkcji papierosów, cygar, do palenia w fajkach, do żucia': Nieumiarkowane palenie tytoniu wywołuje zaburzenia organiczne (trawienne, krążenia, układu oddechowego) i psychiczne (drażliwość, bezsenność, amnezja, obniżenie wydolności intelektualnej). Wprowadzona w styczniu podwyżka akcyzy na papierosy była najwyższa w stosunku do papierosów produkowanych z krajowego ciemnego tytoniu. *Połączenia*: ○ Tytoń brazylijski, grecki, turecki. ○ Tytonie fajkowe, papierosowe. ○ Producenty tytoniu. ○ Zapach tytoniu. ○ Tytoń do fajki. ○ Spożycie tytoniu. ○ Palić, żuć tytoń. ○ Cuchnąć tytoniem. ○ Nabić fajkę tytoniem. ○ Palenie tytoniu powoduje raka i choroby serca (Minister Zdrowia). ♦ Tytoń przemysłowy 'suszone liście tytoniu szlachetnego, rzadziej machorki, po przejściu procesów fermentacji i dojrzewania (maturacja), w czasie których nabierają pożądanych właściwości technologicznych, wykorzystywane do produkcji wyrobów tytoniowych'. Bliskożnaczne: machorka, bakun, tabaka, knaster/knastr (PSWP 2003; por. też SJPD; SWJP; USJP; WSJP).

Formę gwarową *tiutiuń* notuje J. Karłowicz w *Słowniku gwar polskich*, por. *tytoń tiutiuń* Pr.fl. IV, 258 (SGPK 1907).

Apelatyw *tytoń* wchodzi w skład wielu związków frazeologicznych, por. *tytoń* 1. Białe, czarne t.; t. bośniacki, brazylijski, grecki, kaukaski, turecki <gatunek tytoniu>. 2. t. fajkowy a. do fajki; t. opiumowany; t. do żucia. 3. Liście tytoniu; plantacje tytoniu; zapach tytoniu. 4. Ćmić, kurzyć, palić, żuć t. 5. Nabijać, napełniać, napychać fajkę tytoniem a. t. do fajki. 6. Nakładać t. do fajki. 7. Śmierdzić tytoniem <o kimś, o czymś ubraniu, o pomieszczeniu> (Skorupka 1984), a *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* podaje nawet jedno przysłowie z tym leksemem, por. *tytoń: Kto tytoń pali, zażywa tabakę, robi komin z ust, a z nosa kloakę* (NKP).

Współcześnie nazwisko *Tytoń* plasuje się na 2 775. / 2 921 miejscu wśród nazwisk żeńskich i 2 751. / 2 924 miejscu wśród nazwisk męskich. W grudniu 2017 roku jego występowanie odnotowano w większości polskich województw (13 z 16). Najwięcej osób mieszkało w województwie lubelskim (116 osób: 64 mężczyzn i 52 kobiety). Por. też pozostałe województwa: dolnośląskie (3 mężczyzn, 3 kobiety), lubuskie (4 mężczyzn, 4 kobiety), łódzkie (4 mężczyzn, 3 kobiety), małopolskie (7 mężczyzn, 6 kobiet), mazowieckie (13 mężczyzn, 10 kobiet), opolskie (2 mężczyzn, 5 kobiet), podkarpackie (6 mężczyzn, 3 kobiety), śląskie (14 mężczyzn, 11 kobiet), świętokrzyskie (3 mężczyzn, 4 kobiety), warmińsko-mazurskie (8 mężczyzn, 7 kobiet), wielkopolskie (4 mężczyzn, 5 kobiet), zachodniopomorskie (54 mężczyzn, 48 kobiet). Na początku 2021 roku nazwisko *Tytoń* nosiło 381 osób, z czego 191 kobiet i 190 mężczyzn¹⁰.

Analiza materiałów ekscerpowanych ze słowników języka polskiego: etymologicznych, ogólnych (tj. objaśniających: historycznych i współczesnych), frazeologicznych i onomastycznych oraz danych Ministerstwa Cyfryzacji pozwala na wysnucie następujących wniosków:

---

¹⁰ Por. przypis 1.

1. Pierwsze imię Jubilatki, *Elżbieta*, to imię z grupy imion teoforycznych z elementem *-el* ‘Bóg’, wywodzące się od hebrajskiego ‘Elišeba’, co tłumaczy się jako ‘Bóg moją przysięgą’, ‘mój Bóg jest doskonałością’ lub ‘poświęcona Bogu’. Imię to do Europy przyszło wraz z chrześcijaństwem i musiało być popularne już w średniowieczu, gdyż mamy liczne zapisy od XII wieku.
2. Imię to najbardziej popularne było w latach 50. i 60. XX wieku.
3. Od imienia *Elżbieta* tworzone są formy pochodne, np. *Ela*, *Elka*, *Elżka*, *Elżbietka*, *Elunia*, *Eluchna*, *Elżunia*, *Elżunieczka*, *Elusia*, *Elutka*, *Elcia*, *Elik*, *Elicha*, *Eluńcia*, *Eluta*, *Elza*, *Eliza*, *Liza*, *Liku*, *Bieta*, *Bietka*, *Halżka*, *Halszka*, *Hala*, *Halka*, *Żbieta*, *Żunia*, *Żunieczka*.
4. W *Nowej księdze przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod red. J. Krzyżanowskiego zanotowano dwa pogodowe przysłowia z imieniem *Elżbieta*, por. *Na świętą Elżbietę bywa śniegu nad pięć; Na Elżbiety (18 VI) kiedy leje, złe latu robi nadzieje*.
5. W Polsce w 2020 roku imię *Elżbieta* nosiło 430 898 kobiet, zaś w 2021 roku — 425 218 kobiet. W 2021 roku zarejestrowano 170 dziewczynek, którym nadano imię *Elżbieta*, co daje 101. miejsce w rankingu najczęściej nadawanych imion żeńskich. To o 32 mniej niż w 2020 roku, kiedy to imię nadano 202 razy.
6. Drugie imię, *Maria*, jest pochodzenia hebrajskiego. Ze względu na to, iż chodzi o imię Matki Boskiej, do dziś przeprowadzono ponad 80 prób wyjaśnienia jego początków, niestety ciągle etymologia tego imienia nie jest pewna i objaśniona wystarczająco. Najprawdopodobniej etymologicznie imię *Maria* wiąże się z akademickim słowem *marjam* ‘napawa radością’ — w greckiej wersji Nowego Testamentu występuje właśnie forma *Mariám*.

7. To, znane prawie w całej Europie imię, jedno z popularniejszych w Polsce, ma swoje liczne formy pochodne, por.: *Marysia, Marylka, Mania, Mańka, Maryśka, Mery, Marycha, Marysieńka, Maryś, Marysiecza, Marysiątko, Marysiulka, Marychna, Maryjka, Maryna, Marynia, Maryla, Maniusia, Maja, Majka, Majeczka, Rysia, Mycha, Mynia*.
8. Imię *Maria* zachowało się w pochodzących ze źródeł ludowych i utrwalonych w tradycji ustnej przysłowia i wyrażeniach przysłowiowych. Przysłowia te należą do dwu grup, tzn. czternaście jednostek paremiologicznych odnosi się do imienia *Maria* (też w różnych formach pochodnych), którego posiadaczkami są dziewczyny/kobiety, natomiast dwadzieścia siedem jednostek paremiologicznych odnosi się do imienia *Maria* jako imienia Matki Boskiej. Przysłowia z pierwszej grupy należą do przysłów, w których imię *Maria, Marysia, Maryna* itd. uosabia przeciętną (wiejską) dziewczynę/kobietę, por. np.: *Ani grali, ani bębnili, a Marysię oczepili; Jak nie ma panny Marianny, dobra i Maryśka; Każda Maryna może mieć syna; Marysia strojnisia; Marianna, wraz panna; Nie ma nad rybę lining, nad mięso świninę, nad jagodę śliwkę, nad Marysię dziewczkę*. W grupie przysłów związanych z Matką Boską większość stanowią te dotyczące zwyczajów związanych ze świętami Maryjnymi, por. np.: *Przed samą Marianną (2 II) pojedziemy w kulig sanną; Na Maryi Zwiastowanie (25 III) jaskółka ze snu powstanie; Na Zwiastowanie Panny Marii (25 III) już się próżne bydle w polu używi; Gdy w Maryji Panny pada Nawiedzenie (2 VII), len się nam urodzi też, gdzie są kamienie; Na Marii cnej Narodzenie (8 IX) nie za prędkie, nie za późne sienie 'sianie'; Gdy się rodzi Marysia (8 IX), do siejby bierza się, mniej liczne są przysłowia pogodowe, por. np.: *Ile dni ciepłych przed Zwiastowaniem Panny Marii (25 III), tyle po Zwiastowaniu śniegiem i deszczem przeplatanych; W Narodzenie Panny Marii (8 IX) pogodnie, będzie tak cztery tygodnie*.*

9. Imię *Maria* nosiło w 2020 roku 612 311 kobiet, zaś w 2021 roku 601 725 kobiet, co daje 3. miejsce w rankingu występowania nazw żeńskich. W 2021 roku zarejestrowano 4 206 dziewczynek, którym nadano imię *Maria*, co daje 11. miejsce w rankingu najczęściej nadawanych imion żeńskich. To o 444 mniej niż w 2020 roku, kiedy to imię nadano 4 650 razy.
10. W dwuczłonowym nazwisku Jubilatki człon pierwszy, *Umińska*, wywodzą onomaści albo od nazwiska męskiego *Umiński*, albo od nazw miejscowych: *Umin*, *Umienin*, zaś jego formę męską od nazw miejscowych: *Umień*, *Unin*, *Umienino*, co poświadcza zestawienie geografii tych toponimów z geografią wymienionych antroponimów.
11. Na początku 2021 roku nosiło to nazwisko w Polsce 26 kobiet.
12. Jeśli chodzi o popularność nazwiska *Umińska*, to plasuje się ono na 1 927. / 2 924 miejscu wśród nazwisk żeńskich.
13. Drugi człon nazwiska, *Tytoń*, wywodzi Kazimierz Rymut od apelatywu *tytoń* ‘roślina, której liście po fermentacji służą jako używka’.
14. Na początku 2021 roku nazwisko *Tytoń* nosiło 381 osób, z czego 191 kobiet i 190 mężczyzn.
15. Współcześnie nazwisko *Tytoń* plasuje się na 2 775. / 2 921 miejscu wśród nazwisk żeńskich i 2 751. / 2 924 miejscu wśród nazwisk męskich.

Wykaz skrótów

Dz.U. z 2021 r. poz. 709 — Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 2021 r. poz. 709, Prawo o aktach stanu cywilnego, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210000709> (dostęp: 4.05.2022).

MC — Ministerstwo Cyfryzacji, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja> (dostęp: 4.05.2022).

- NKP — Krzyżanowski J. (red.), 1970, *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- NMP — Rymut K. (red.), 1996, *Nazwy miejscowe Polski. Historia — pochodzenie — zmiany*, t. 1, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- PSWP — Zgółkowa H. (red.), 2003, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 43, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań.
- SEMSNO — Cieślíkowa A., Malec M., Rymut K. (red.), 1995, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 2: *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, Wydawnictwo PAN, Instytut Języka Polskiego, Kraków.
- SGPK — Karłowicz J., 1907, *Słownik gwar polskich*, t. 5, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków.
- SJP XVII — *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, <http://sxvii.pl> (dostęp: 4.05.2022).
- SJP — *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/slownik/Nazwiska> (dostęp: 4.05.2022).
- SJPD — Doroszewski W. (red.), 1967, *Słownik języka polskiego*, t. 9, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- SSNO — Taszycki W. (red.), 1968–1970, 1971–1973, 1977–1980, *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. 2, 3, 5, Ossolineum, Wrocław.
- STr — Trotz M.A., 1764, *Nowy dykjonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*, nakł. Gleditsch, Johann Friedrich, Lipsk.
- SW — Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1919, *Słownik języka polskiego tzw. „warszawski”*, t. 6, Drukarnia „Współczesna”, Warszawa.
- SWil — Zdanowicz A. (red.), 1861, *Słownik języka polskiego tzw. wileński*, t. 2, wyd. staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda, Wilno.

- SWJP — Dunaj B. (red.), (brak roku wydania), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. 5, Wydawnictwo SMS, Kraków.
- USJP — Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- WSJP — Dubisz S. (red.), 2018, *Wielki słownik języka polskiego* PWN, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Literatura

- Bubak J., 1993, *Księga naszych imion*, Ossolineum, Wrocław.
- Cieślukowa A. (red.), 2015, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, t. 5: *St-U*, Wydawnictwo Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków.
- Fros H., Sowa F., 1995, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków.
- Grzenia J., 2002, *Słownik imion*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Janowowa W., Skarbek A., Zbijowska B., Zbiniowska J. (oprac.), 1991, *Słownik imion*, wyd. 2 poprawione i rozszerzone, Ossolineum, Wrocław.
- Kuryłowicz J., 1968, *O niektórych właściwościach imion skróconych*, w: Hrabec S. (red.), *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Ossolineum, Warszawa, s. 176–181.
- Linde M.S.B., 1859, *Słownik języka polskiego*, t. 5, Ossolineum, Lwów.
- Makarski W., 2020, *Jubilata życiorys onomastyczny*, „TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 6 (numer specjalny), s. 17–30.
- Malec M., 1996, *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.

- Przybylska R., 2017, *Marysia, Maryla, Mania... O kategorii imion obiegowych*, „Onomastica” 61, z. 2, s. 35–41.
- Rymut K., 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 2: L–Ż, Wydawnictwo Naukowe DWN, Kraków.
- Skorupka S., 1984, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 2: R–Ż, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Steczko I., 2015, *Przysłowia i wyrażenia przysłowiowe z imieniem „Anna”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” 10, s. 178–189.
- Umińska-Tytoń E., 1984, *Formy pochodne imion derywowane sufiksalnie (na przykładzie imion łódzkich)*, „Studia Językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich” 10, s. 107–155.
- Umińska-Tytoń E., 1986, *Sposoby tworzenia form pochodnych od imion chrzestnych*, „Onomastica” 31, s. 87–113.
- Umińska-Tytoń E., 1987, *Popularne imiona w Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 15, s. 61–91.
- Umińska-Tytoń E., 2001, *Imię w codziennej komunikacji dawniej i dziś*, w: Habrajska G. (red.), *Język w komunikacji*, t. 2, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź, s. 86–92.
- Wróbel H., 1973, *Schematy słowotwórcze polskich hipokorystyków*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” 35, s. 27–48.

Streszczenie

Celem artykułu jest przede wszystkim przedstawienie etymologii imion i nazwisk Jubilatki, a także sposobu funkcjonowania tych onimów zarówno w ujęciu historycznym, jak i współcześnie. Materiał źródłowy do analizy został ekscerpowany ze słowników języka polskiego: etymologicznych, ogólnych (tj. objaśniających: historycznych i współczesnych), gwarowych, frazeologicznych i onomastycznych.

Słowa kluczowe: leksyka, onomastyka, antroponimia, polszczyzna historyczna, polszczyzna współczesna

Summary

Elżbieta Maria Umińska-Tytoń — in the circle of the name and surname of the Jubilarian

The aim of the article is primarily to present the etymology of the names and surnames of the Jubilarianas well as the way these onomas function both historically and today. The source material for analysis was excerpted from dictionaries of the Polish language: etymological, general (explanatory: historical and contemporary dictionaries), dialect, phraseological, and onomastic.

Key words: lexis, onomastics, anthroponymy, historical Polish, modern Polish